

MŰHELY

Csata Adél

Idős gróf Teleki László nyelvpolitikája Buzgó esdeklései alapján

„Mihelyt ruhát, nyelvet és szokást elhagytok
Azonnal megszűntök lenni a' mik vagytok.”
(Mátyási József)

*A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései g. Teleki Lászlónak*¹ c. munka 1806-ban jelent meg. A művet újabban Ajkay Alinka ismertette *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve és irodalmi, politikai előzményei* c. doktori dolgozatában, régebben pedig Szekfű Gyula *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848* c. munkájában szentelt egy rövid részt a Teleki-mű vázlatos ismertetésének, illetve Lukácsy Sándor is szólt erről *Idősb Teleki László* c. tanulmányában. Idős gróf Teleki László (1764–1821) sokoldalú (irodalmi, költészeti, pedagógiai) munkásságára Voinovich Géza, Egyed Emese, Hász-Fehér Katalin tanulmányai mutatnak rá.² Mielőtt rátérnénk a munka ismertetésére, vessünk egy pillantást a keletkezés körülményeire.

Keletkezéstörténeti kontextus

Ajkay Alinka dolgozatának egyik fejezete Kultsár István 1804-es pályázatát ismerteti, amelynek tétele a magyar nyelv kiművelésének állapotára vonatkozik, illetve felteszi a kérdést, hogy milyen módon lehetne a nyelvművelést előmozdítani.³

Erre a pályázatra írta Teleki is *Esdekléseit*, azonban amint megvallja, nem tart igényt a díjra: „A' jutalom adassék annak, a' ki nállamnál, vagy jobban megérdemli, vagy inkább reá szorúlt, én tökéletesen megelégszem azzal a' belső érzékenységgel, hogy kiadhattam azt a' mi

Csata Adél (1991) – doktorandus, Babeş–Bolyai Tudományegyetem, Kolozsvár, adelcsata@yahoo.com

¹A továbbiakban: *Esdeklések*.

²Lásd: Voinovich Géza: *Idősebb gróf Teleki László irodalmi munkássága* (ItK 2(1899). 129–167); Egyed Emese: *Ubi sunt?... Lóna tündöklése* (Korunk 10(2009), <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00154/index7ed8.html>, [2017. 04. 05.]); Fehér Katalin: *Az erdélyi felvilágosodás pedagógiai gondolkodói – Teleki László* (Magiszter 3(2012). 55–62.); *A művelődéspolitikus Teleki László* (Honismeret, 3(1996), 46–50)

³Ajkay Alinka: *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve és irodalmi, politikai előzményei* (Doktori dolgozat, Bp. 2008), <http://doktori.btk.elte.hu/lit/ajkayalinka/diss.pdf> [2016. 02. 23], 118.

szivemen feküdt, és hogy Hazámnak, tsekély tanátsimmal használhattam annyit, a' mennyi tölem kitölt.”⁴

Teleki megnyilatkozásában a tudós hazafi habitusát vélhetjük felfedezni, aki nem a maga, hanem az országa, nemzete javát óhajtotta előmozdítani „tsekély tanátsival.”

Ajkay röviden ismerteti a pályamunka tartalmát a másik öt, publikált kötettel együtt, éppen ezért jelen dolgozatban eltekintünk ettől. A hangsúlyt inkább a kötet utolsó fejezetére, a *Toldalékra* helyezzük. A doktori dolgozat szerzője csak röviden, vázlatosan ismerteti ezt a részt, azonban úgy gondolom, érdemes ennek nagyobb figyelmet szentelnünk, hiszen ez összefüggésbe hozható az 1805-ös pozsonyi országgyűlés nyelvi kérdéseivel, ugyanakkor rávilágít azoknak az álláspontjára, akik a magyar nyelv hivatalbeli, törvénykezésbeli bevezetése mellett vagy ellen érveltek, továbbá egy erdélyi származású magyar főnemes gondolkodásmódját is megismerhetjük a nyelv művelése terén, amelyeket ő az államformákkal összefüggésben tárgyal.

Teleki így fogalmaz: „Mikor a' Magyar nyelv akadályairól és előmozdító eszközökről szóló tsekély munkámat, nem tsak bévégeztem; hanem a tudva lévő nagy érdemű Társaságnak megítélés véget által is adtam volna, akkoron a' Kegyelmissen uralkodó Királyunk által Törvényes Ország Gyűlésünk hirdettetvén ki, én is hazánk több érdemes Tagjai között, mint egy a' legérdemtelenebbek közül való, megjelenék; és ímé melly váratlan dolgot láték, tapasztalék.”⁵

Mielőtt rátérnénk a gróf országgyűlésen szerzett tapasztalatainak bemutatására, szükségesnek véljük röviden ismertetni a magyar nyelv helyzetét 1805-ig. Mikó Imre *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825 c.* munkájában tömören tárgyalja a magyar nyelv helyzetét és státusának alakulását II. József halálától kezdve 35 éven át, Széchenyi István fellépéséig. II. József halála után a rendek elérkezettnek látták az időt, hogy az abszolutista császár uralkodása idején felgyűlt sérelmeiket orvosolják. Mikó megfogalmazza, hogy az 1790-es budai országgyűlésre a nemesség soha nem tapasztalt hazafias lelkesedéssel, gazdagon díszített magyar ruhában jelent meg. Az országgyűlési napló tanúsága szerint a magyar nyelv úgye először a jegyzőkönyv nyelvének kapcsán merült fel, azonban nagyon gyorsan kiterjedt egyéb területekre, ilyenképpen a közügyek intézésére és az oktatásra. Természetesen a magyar nyelv ellenzőire is akadtt példa a horvát követek személyében, azonban a rendek taktikája mérsékelt volt, így engedélyezték, hogy azon az országgyűlésen latinul szóljon az, aki nem tudott magyarul. A rendek és a császár közötti egyezkedések során az uralkodó biztosította a rendeket, hogy nem tesz kötelezővé semmilyen idegen nyelvet az országban, ahogyan tette ezt II. József, illetve az oktatás minden szintjén lehetőséget fog nyújtani a magyar nyelv tanulására.⁶

Az 1791-es országgyűlésen a király beleegyezett abba, hogy a magyar nyelv az országban ún. „rendes tantárgy” legyen, a kapcsolt részekben meghagyta rendkívüli tantárgynak, de azt a kérdést, hogy a helytartótanács a hozzá magyarul küldött vármegyei iratokra milyen nyelven válaszoljon, a rendszeres bizottság hatáskörébe utalta, s a következő országgyűlésre halasztotta. Az iskolákba bevezetendő magyar nyelv nem vonatkozott a piarista és protestáns iskolákra,

⁴ Teleki László: *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gróf Teleki Lászlónak*. Nyomt. Trattner Mátyás betűivel, Pesten, 1806. 15.

⁵ Teleki: *i. m.* 220.

⁶ Mikó Imre: *A magyar államnyelv kérdése a magyar országgyűlés előtt 1790–1825*. EME, Kvár 1943. 8–13.

ahogyan a román és szerb iskolákra sem, így a nemzetiségeknek nem lehetett oka a panaszra, jegyzi meg Mikó Imre.⁷

Ezekkel az előzményekkel vágtak neki a statusok és rendek az 1805-ös országgyűlésnek.

Teleki László a *Toldalék* első paragrafusában József nádort dicséri, továbbá kiemeli, hogy az országgyűlés rövidegsége ellenére az eredmény nem csekély, s itt különösen a nyelvről alkotott cikkelyek fontosságát hangsúlyozza. Tulajdonképpen az értekezésnek ez a része önálló munkaként is tekinthető, illetve párbeszédese, vagy inkább polemikus viszonyba (lenne) állítható az országgyűlésen elhangzott beszédekkel. Sajnos ezeket az országgyűlési napló⁸ nem rögzíti, viszont mind Teleki munkája, mind az országgyűlési jegyzőkönyv rövid bejegyzései alapján arra következtethetünk, hogy az ellenérvek többnyire a horvát követek részéről érthették a magyar nyelvet előmozdítani akarók törekvéseit. Teleki megvallja, hogy neki is több ízben kellett a magyar mellett állást foglalnia, de megérte a fáradságot, hiszen „végre még is e’ mi szegény Anyai Nyelvünk Hazánkba közönséges nyelvvé leheté”.⁹ A nyelvkérdés, akárcsak 1790-ben, az országgyűlési napló kapcsán került szóba legelőször, az első ülésen. Ennek értelmében az országgyűlési naplót mind magyar, mind latin nyelven közzéteszik, s ennek felelőse Reviczky József táblai ülnök lesz.¹⁰ Az első néhány ülés legfontosabb tárgya a közelgő háború megvitatása, hiszen Napóleon a Habsburg Birodalom kapuit készül zörgetni. A közelgő francia veszély állásfoglalásra készíti a rendeket, éppen ezért azok egy része, ebben az égető helyzetben, jelentéktelennek, fölöslegesnek tartja a nyelvüggyel való foglalatalkodást. Teleki megfogalmazza, hogy mindazok, akik erre az álláspontra helyezkedtek, bizonyára a magyar nyelv ellenségei voltak.¹¹ A továbbiakban felsorolja a magyar nyelv ellen felhozott kifogásokat, illetve az ezekre tett meglátásait.

Az országgyűlési napló nagy hiányossága, hogy sem a felszólalók nevét nem rögzíti, sem a konkrét beszédet, csupán vázlatosan közli ezek lényegét. Ennek ellenére néhány alkalommal a horvát követek aggodalmait megemlíti a napló, így arra következtethetünk, hogy a magyar nyelv ellen szölok egy része a horvát táborból került ki, viszont ez nem jelenti azt, hogy más, nem horvát országgyűlési tag nem képviselhetett hasonló álláspontot. Lássuk tehát, mi hangzik el az országgyűlésen. A hatodik ülésen a következő bejegyzést olvashatjuk: „Elő hozód-tak ez után a’ Magyar Nyelv iránt az előbbeni Ország-Gyűléseinek eddig való végzései, és Ő Felségének kegyelmes Resolútiói. Ez a’ mostani Felkelésünkel-is öszve van kapcsolva. Láttya Ő Felsége, melly készséggel fognak ő Felségéért és a’ Hazáért Fegyverhez a’ Magyarok. A’ Magyar Nyelv a’ Nemzetnek tulajdonságával, vagy-is karakterével egybe vagyon szerkesztette, és e’ tartya fel valóban a’ Nemzetet. Erre ugyan erőltetni senkit sem kell.”¹² Úgy vélem, hogy a rendek rendkívüli taktikai érzékkel közelítenek a nyelvkérdéshez. Egyrészt arra hivatkoznak, hogy amikor a királynak van szüksége segítségre, mint éppen akkor a közelgő háború kapcsán, a rendek készségesen állnak rendelkezésre, de tegyük hozzá, cserébe kér-

⁷ Uo. 17–18.

⁸ *Naponként-való jegyzései az 1805^{dik} esztendőben felséges második Ferencz romai császár, Magyar, és Cseh ország’ koronás királya által Posony szabad királyi várossában mindszent havának 13-dik napjára rendelt Magyar Ország’ Gyűlésének* (A továbbiakban: Naponként)

⁹ Teleki: i. m. 222.

¹⁰ Naponként 21.

¹¹ Teleki: i. m. 224.

¹² Naponként 57.

nek is. Tulajdonképpen itt bizonyos szempontból Mária Terézia kora is megidéződik, hiszen ne feledjük, hogy a császárnő szorult helyzetében ugyancsak a magyar nemességhez fordult, amely akkor is készséggel áldozta „életüket és vérüket” a birodalomért. A magyar nyelvet, akárcsak a vitézséget, a magyar nemzet markáns jellemzőjének tekintik a rendek, s tulajdonképpen el is viszik ezt a tézist a megmaradás síkjára: úgy tűnik, hogy nyelve nélkül halott a nemzet. E kijelentést, kicsit más megfogalmazásban, viszontláthatjuk reformkori gondolkodónknál, Széchenyi Istvánnál, elég csupán híressé vált mondatára gondolnunk, miszerint „Nyelvében él a nemzet”. Annak ellenére, hogy a nyelvkérdésnek (majdnem) élet-halál tétje van, a rendek elzárkóznak a nyelv erőszakos bevezetésétől, nem úgy, mint ahogy tette ezt II. József. Az abszolutista II. József nyelvi reformjairól részletesen értekezik Soós István *II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország* c. tanulmányában. Soós rámutat arra, hogy mielőtt II. József a németet bevezette volna hivatalos nyelvként, kikérte tanácsosainak véleményét, hogy vajon a magyar nem lenne-e alkalmas erre a szerepre, azonban a tanácsosok egyöntetűen nemmel válaszoltak, mivel a magyart fejletlennek, alkalmatlannak találták a közügyek intézésére.¹³ A Soós-tanulmány alapján fontosnak tartjuk II. József német nyelv melletti érveinek pontszerű ismertetését, hiszen amint látni fogjuk, a későbbiekben ugyanezek vagy nagyon hasonló érvek köszönnek vissza a magyar nemesség egy részének érvelésmódjában is. Ezeket tehát így foglalhatnók össze: Európában már a legtöbb helyen felhagytak a latin használatával, csupán Magyarország, Erdély és Lengyelország az, amely állhatatosan kitart a holt nyelv használata mellett, amelyet nagyrészt a köznép nem ért; mivel az országban igen sok nyelv van, ezeknek használati köre nagy területeket fog át, így egyértelmű, hogy a magyar nem léphet a hivatalos nyelv szerepébe, csupán a német, a birodalom nyelve. A német nyelv ismerete hasznos, megnyitja az utat a közhivatalok betöltésénél, ugyanakkor elősegíti a testvériség érzését. Mindezek mellett az uralkodó példaként említi a francia, angol, orosz nemzeteket, amelyenek javára vált az egységes nyelvhasználat.¹⁴ E rövid kitérő után, amelyre még később reflektálunk, térjünk most vissza az országgyűlés nyelvi vonatkozású részeire.

A rendek a továbbiakban az előző országgyűlés rendeleteit eleventik fel. A magyar nyelven való ügyvitel továbbra is lehetséges a közigazgatásban és törvénykezésben, a helytartótanáccsal is folytathatják magyarul a levelezést, azonban a kancelláriához küldendő dokumentumokat mind latin, mind magyar nyelven fel kell terjeszteni. Mindezek mellett a felsőoktatási intézményekben a magyar nyelv rendes tantárgyként való felvételét tették lehetővé. A rendek úgy vélik, hogy a helytartótanáccsal való kapcsolattartásban a magyar nyelv használata nem volt bevett eljárás, de tulajdonképpen nem is ettől függ a magyar nyelv fenntartása, hanem inkább az iskolai oktatástól. Újra feltűnik a rendek körültekintése: hangsúlyozzák, hogy különösen a felsőbb vármegyék esetében tanácsos minden erőltetést elkerülni, s fokozatosan, „jó móddal” kellene az ottani lakosokat a magyar nyelv tanulására és használatára rábírní. Akárcsak az előző országgyűléseken, itt is a horvátok azok, akik felhozzák, hogy a latin egyidős az országgal, így nem lehetséges annak elhagyása. Ellenérvként azonban felhozzák a rendek, hogy más országokban is használatos volt a latin, de ennek ellenére az anyanyelvnek is jelentős figyelmet szenteltek, így a magyar nyelv ügyének kidolgozását és az uralkodó elé való terjesztését Szilasy

¹³ Soós István: *II. József német nyelvrendelete és a „hivatalos” Magyarország*. = *Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből*. Szerk. Biró Ferenc, Argumentum, Bp. 2005. 265.

¹⁴ Uo. 266.

József ítélőmesterre bízzák.¹⁵ A hatodik ülésen többet nem esik szó a nyelvet illető problémákról. A hetedik ülésen a jegyzőkönyv egyik bejegyzése rögzíti, hogy Szilasy felolvasta a rendek előtt a nyelvüggyel kapcsolatos törvénycikk-javaslatokat, amelyeket a rendek jóvá is hagytak, azonban a horvát ítélőmester az 1791/58 törvénycikkely¹⁶ érvényben hagyását kérte horvát földön. A rendek azonban itt az ésszerűség elvét véve alapul kijelentik, nem kérik azt, hogy minden horvát lakos ismerje a magyar nyelvet, csupán azt, hogy aki a magyarországi helytartótanácsnál szolgál, az ismerje a magyart.¹⁷ A nyelvkérdés tárgyalását megszakítja az erdők problémája, azonban néhány oldallal később újra feltűnik. Itt az alsótábla jelenti, hogy a javaslatokat felterjesztette a felsőtáblához. Emellett leszögezik, hogy a jegyzőkönyvet az 1792-es törvények értelmében magyarul és latinul fogják felterjeszteni. A nyolcadik ülésen a felsőtábla küldöttei jelentik, hogy elfogadták az alsótábla kéréseit egy kivételével, amely a törvényhozás dolgát illeti: a felsőtábla és a császár kéri, hogy a törvénykezés továbbra is latin nyelven történjen. Meg is indokolják kérésüket: egyrészt azért ragaszkodnak a latinhoz, mert a törvénykezésben fontos dokumentumok latin nyelven íródtak, másrészt a törvényhozási szervek nincsenek felkészülve arra, hogy magyarul fogalmazzák meg a törvényeket és egyéb iratokat. A rendek ezt hallva megpróbálnak nyomást gyakorolni a császárra, emlékeztetve őt, hogy amint 1741-ben, úgy akkor is a hadakozás helyzete nagyban fog függni attól, hogy a rendek kéréseinek mennyire igyekszik majd eleget tenni az uralkodó.¹⁸ A kilencedik ülésen Szilasy előadta, hogy a felsőtábla csupán apró módosítást tett a megfogalmazást illetően: a *Curia vero Regia etc. eadem etiam Lingua deliberet* helyett a *Curia tamen etc. nunc adhuc eadem Lingua deliberare non obligetur*-ral való helyettesítést kérték.¹⁹ A latin megfogalmazásban a hangsúly a „nunc adhuc” és „non obligetur” kifejezésekre esik. Ezek által mind az uralkodó, mind a rendek számára nyitva marad a lehetőség a változtatásra, ugyanis a magyar nyelvet használni lehet, de „most még” nem lesz „kötelező”. Szilasy jelenti, hogy a felsőtáblán a horvátok sérelmezték a felterjesztések aláírását: „Magyar Országé s ahoz kapcsoltl Részeneinek Országossan öszve-gyüllt Rendei”. A horvátok úgy vélték, hogy a megfogalmazás rájuk nézve káros, és erőltetésnek hat, ugyanakkor a nyelv kiterjesztése miatt folytonos aggodalmukat fejezték ki, mígnem a rendek újra megnyugtatták őket, hogy a magyar nyelv elterjesztése rájuk nézve nem lesz kedvezőtlen.²⁰ A kilencedik ülés ezen bejegyzéseivel mondhatni le is zárul a nyelvkérdés tárgyalása. Láthatjuk, hogy csupán három ülésen foglalkoztak intenzívebben ezzel a problémával. Az országgyűlési napló bejegyzéseit összevetve gróf Teleki László hatvanoldalas *Toldalékjával*, megállapíthatjuk, hogy a két munka együtt olvasása elengedhetetlen, hiszen Teleki jóval bővebben tárja olvasója elé a magyar nyelv ellen felhozott érveket. Teleki a *Toldalék* első részében megemlíti, hogy egyesek szerint a nemzeti viselet, a nyelv és az ősi szokások mellözhetők, elvetendők, azonban ezzel ő nem ért egyet. Ennek a témának taglalásába bocsátkozik. A nemzeti viseletet egyesek el tudták hagyni (angolok, franciák) anélkül, hogy a nemzet egysége és karaktere sérült volna, azonban mások (lengyelek, törökök) esetében a

¹⁵ Naponként 57–59.

¹⁶ A törvénycikk a magyar királyi Helytartótanács hatáskörének Dalmát-, Horvát- és Szlavónországra való kiterjesztéséről szól. Lásd erről Pajkossy Gábor: *Magyarország története a 19. században* c. munkáját.

¹⁷ Naponként 64–66.

¹⁸ Uo. 73–74.

¹⁹ Uo. 76.

²⁰ Uo. 77.

nemzeti viselet megtartása vagy levetkőzése egyéb következményeket is vont maga után. Az értekezésnek ez a része arra enged következtetni, hogy Teleki gróf jól ismerte kora Európájának nemzetiségi, politikai mozgalmait, s jól érzékelte, hogy miben rejlik egy nemzet összetartó ereje: nyelv, nemzet, szokások. Ilyenképpen teljes megegyezés tapasztalható a dolgozat mottójával választott Mátyási-idézzel vagy más, 18. századi meglátásokkal. Debreczeni Attila *Nemzet és identitás a 18. század második felében* c. tanulmánya például Batsányi tudósításán keresztül mutatja be a korabeli álláspontot. Batsányi így vélekedik: „A' Népeket nem tsak az Országoknak határai választják-el, s különböztetik-meg egymástól. A' gondolkodásnak módgya, az erköltsük, s úgy nevezett nemzeti szokások; a' nyelv, a' törvény, a' ruha: ezek tesznek leg-inkább különbséget közöttük. Ezeken nyugszik, ezek által lántzoltatik-öszve minden-féle Polgári Társaság.”²¹ Debreczeni Attila az etnikulturális identitás fentebb említett tényezőit a józsefi korszak jellemzőinek tekinti,²² amelyet Teleki gróf továbbörökít és érvényesnek tart a 19. század elején is. Meg kell jegyeznünk, hogy Teleki szerint ezek a meghatározó jegyek nagyon kényesek, s vigyázni kell, nehogy a nemzeti karakter és az alkotmány a ruházat változtatásával együtt áldozatul essen. Bár itt nem igazán feltételezhetjük burkolt kijelentések létét, mégis az óvatosság a történelem előzményeire hívja fel a figyelmet, éppen a magyar alkotmány és II. József rendelkezéseit illetően. Mintha egyfajta körforgás lenne megfigyelhető, ám a forgás irányát az érdekek diktálják: a rendek egyes tagjai, érdekeiknek megfelelően a józsefi politika hívei lettek, még akkor is, ha a magyar nemességhez tartoztak: a német viselet öltötték magukra, a német nyelvet használták, és Magyarország érdekei ellen foglaltak állást. Ilyen példaként említhetők a Mikó Imre által felsorolt, a magyar nyelv hivatali bevezetése ellen munkálkodó egyének: Mednyánszky János magyar helytartótanácsi tag, br. Izdenczy József, a magyar ügyek referense az államtanácsban,²³ de a sor bizonyára folytatható lenne. Visszatérve az *Esdeklésekre*, Teleki sajnálkozik azon, hogy nem hamarabb tettek a magyar nyelv kiműveléséért lépéseket. Újra dicséri az országgyűlést, s kifejti, hogy az rövidsége ellenére eredményesen zárult. A nemzet és a nyelv szorosan összefügg, s a kettő energiát ad a nemzetnek, fogalmazza meg.²⁴ Az ország lakosait veszi számba, kiemelve, hogy esetenként a szlovákok egész vármegyékét foglalnak el, de számos más népcsoport is él az ország területén, annak belsejében is, nemcsak a határvidékeken. Ide sorolja a horvátokat, szlovákokat, németeket, románokat. (Erdélyt is Magyarország részének tekinti.) Arra a következtetésre jut, hogy a nem magyar lakosság épphogy meg nem haladja a magyarok számát. Esetenként egész vármegyék vannak, ahol nem beszélnek magyarul, ezért Teleki felteszi a kérdést, vajon nem erőszakos cselekedet-e, ha a kisebb rész, jelen esetben a magyarság, rá akarná kényszeríteni anyanyelvét a nem magyarul beszélő vármegyékre.²⁵ Addig a latin által a különböző nemzetiségek egy nem-

²¹ Batsányi János: Összes művei. Prózaí művek I. (S. a. r. Keresztury Dezső–Tarnai Andor.) Akadémiai Kiadó, Bp. 1960. 255.

²² Debreczeni Attila: *Nemzet és identitás a 18. század második felében*, *ItK* 2001. 5–6. sz. 545.

²³ Mikó: *i. m.* 12.

²⁴ Teleki: *i. m.* 226.

²⁵ Érdekességként említjük meg, hogy például az erdélyi románok a császár elé terjesztett 1791-es *Supplex Libellus Valachorum*ban nem igazán érintik a nyelvi ügyeket. Csupán egyetlen paragrafusban sejlík fel a dolog. Ebben a románok azt kériik, hogy azokban a székekben, vármegyékben, körzetekben, amelyekben a románság számbeli aránya meghaladja más népekét, ott a vármegyék, székek, körzetek megnevezése román legyen. Ahol a románok száma nem haladja meg a más népekét, ott a többségben levők adják a körzetek stb. nevét, vagy használjanak vegyes nevet: magyar-valach, szász-valach stb. (*Supplex libellus valachorum*. (S. a. r. Iosif Pervain–Köllő Károly, Kriterion, Buk. 1971. 101.)

zetté lettek. Az esetleges következményekre is utal: a magyar nyelv erőszakos bevezetése maga után vonná a magyarul nem tudó hivatalnokok elbocsátását, ez pedig az államapparátus meggyengülő működését. A történelemmel példázódik, hozzáátéve, hogy a fentebb említett probléma állandó vita tárgyát képezte az országgyűléseken. A Szcitiából kivándorló magyar őslakosok meghódították Pannóniát s az itt élő népeket. Ennek következtében elvárták, hogy a meghódítottak megtanulják a magyart, ha kommunikálni akarnak a hatalommal. A háborúk során a magyarság megfogyatkozott, de semmilyen esetben nem állt fenn az a veszély, hogy le akart volna mondani nyelvéről, sőt, Szent Istvánra hivatkozva azt mondja, hogy István már intelmeiben is megfogalmazza, hogy az idegeneket be kell olvasztani a magyar nemzetbe.

Érdeemes megjegyeznünk, hogy mindkét fél érvelésében helyet kap Szent István alakja. A király figurája visszatérő motívum a hosszúra nyúló nyelvi, nemzeti viták érvrendszerében. Bizonyára a felek úgy vélték, hogy az ellentábor saját érveivel kell leszerelni, s ilyenképpen a hitviták hagyományát követték. Szent Istvánra hivatkozva azonban más-más dolgot emelnek ki. Fentebb láthattuk, hogy Teleki érvelésében István király azon intelmét veszi alapul, hogy az idegeneket be kell olvasztani a magyarságba, míg Mikó Imre arra világít rá, hogy br. Izdenczy Szt. Istvánt a magyar nyelvet ellenzők között vonultatja fel. Szerinte István belátta, hogy az országot nem lehet magyar nyelven kormányozni.²⁶ A felek ugyanarra a dokumentumra hivatkoznak tehát, azonban mindenki a neki szükséges érveket ragadja ki, s veszi fel érvelési rendszerébe.

Hozzáteszi, hogy ha a tulajdonképpeni magyarokhoz hozzáveszi azokat is, akik magyarul beszélnek (palócok, székelyek stb.), akkor a lakosság száma nem is elenyésző. Arra a következtetésre jut, hogy aki magát „cultusnak” tartja, illetve alkalmasnak az irányításra, lehetetlen, hogy ne tudjon magyarul. Teleki néhány pozitív tapasztalatát osztja meg az olvasóval: azok a személyek, akik megvetették a magyar nyelvet, elkezdték tanulatni a gyermekeikkel, illetve azok az idegenek is elkezdtek tanulni a magyart, akik Magyarországon „polgári just kapnak”. Szerinte szégyen, sőt nem is feltételezhető, hogy ha valaki Magyarországon születik, ne ismerje a magyar nyelvet. A horvátokkal példázódik. Tapasztalata szerint sok olyan horvát van, aki bár a magyart nem beszéli, jól érti. Nem híve az erőszakos elnyomásnak, az időtől várja a dolgok megoldását, és a fokozatos átállást szorgalmazza. Ennek értelmében tehát elveti a józsefi intézkedésekhez hasonló időintervallumok bevezetését is. Hozzáteszi, hogy bármennyire is sokféle Magyarország lakossága, az országnak egy alkotmánya van, s mindenkit ugyanazok a nemesi jogok illetnek meg. Továbbviszi a gondolatot, s azt mondja, hogy bár a nemesek egy része a horvátok, szlovákok, románok között lakik, s lehetséges, hogy ezeket a nyelveket jobban is ismeri, mint a magyart, de Magyarországon csak magyar nemesség van. Szerinte, ha a nemességgel járó javadalmakat élvezik ezek, akkor illő, hogy a magyar nyelvet is ismerjék. Egy alkotmány mellé egy nyelv jár, de Teleki nem hiszi, hogy a latin lenne ez. A latin használatát igazságtalannak tartja, olyan nyelvnek, amely nehézségekre vezethet: felteszi a kérdést, hogy melyik az a nemzet, amely közügyeit holt nyelven intézi. A kérdésre választ is ad: régen a lengyel volt ez a nemzet, a 19. század elején pedig a magyaroknál él ez a gyakorlat. (Látható, hogy a latin nyelv esetében állásfoglalása II. Józseféhez hasonló.) A gróf szerint nevetséges egy holt nyelv mellett állást foglalni, s úgy véli, hogy ahogyan a latint meg lehetett tanulni, éppúgy meg lehet tanulni a magyart is. Teleki mérsékelt, erőszakellenes politikája újra kitetszik. Így

²⁶ Mikó: *i. m.* 12.

fogalmaz: „Az erőltetést, a’ mint már sok izben jelentém, semmi dologban se szeretem.”²⁷ Magyarország az anyahaza, s ennek gyermekei a benne lakók, akik ilyenképpen testvérek, így az egymás ellen való erőszak elvetendő. Emlékezzünk csak vissza a Soós István tanulmánya alapján bemutatott érvekre, amelyek a német hivatali nyelv mellett szóltak: mind II. József, mind Teleki László elveti a holt nyelv használatát, idejétmúltak tartja azt. II. József szerint rövid idő alatt el lehet sajátítani a németet. Teleki is azt mondja, hogy ha a latint meg lehetett tanulni, miért ne lehetne a magyart is. Míg II. József az összbirodalmat, a monarchiát tekinti anyahazának, s a benne lakókat gyermekeinek, akik egymással testvéri viszonyban vannak, addig Teleki gróf gondolataiban talán felsejlik a független állam előképe, Magyarország anyahazaként jelenik meg, amelynek lakosai, nemzetiségi, nyelvi hovatartozást figyelembe nem véve testvérek. Láthatjuk tehát, hogy bár különböző nézőpontból közelítik meg a kérdést, de majdnem ugyanazt az érvekészletet használják. Az értekezés szerzője szerint minden törvény megalkotásánál körültekintéssel kell eljárni s helyes érveket kell felhozni. Az 1805-ös országgyűlés néhány nyelvi vonatkozású rendelkezését is bemutatja: az államtanácssal, kancelláriával lehet magyarul levelezni, a „törvényes dolgokon”, törvénykezésen kívül egyéb ügy folytatható magyar nyelven, illetve az iskolában a magyar rendes tantárgyként szerepel attól kezdve, továbbá megkövetelik a magyarországi hivatalokban a nyelv ismeretét. II. Józsefet hozza példának, aki egy év alatt bevezette a németet. Teleki reméli, hogy egy „emberi nyom” alatt a magyart is be tudják majd vezetni. Szerinte szükséges az átállási idő, hiszen aki nem tud magyarul, annak idő kell arra, hogy elsajátíthassa a nyelvet, s hozzáteszi, hogy ha hibázik valaki, az semmi esetre sem fogja neveltség tárgyát képezni, sőt bárki örömmel segít majd, annak érdekében, hogy „a’ nem Magyarokból igaz valóságos Magyarok formáltathassanak”.²⁸ A magyar nyelv törvényhozásba való bevezetését illetően a legnagyobb akadály a törvények latinnyelvűsége volt, mondja Teleki. Álláspontját Erdély példáján keresztül fejti ki, ahol már a törvénykezésben is a magyar nyelv használtatik, akárcsak egyes királyi városokban Magyarország területén. Az érvek erősítése érdekében azt is hozzáteszi, hogy egyes német törvények is latinul íródtak, mégis a német nyelvet használják a közigazgatásban, törvénykezésben. Egyesek attól tartanak, hogy a magyar bevezetésével az alkotmány és egyéb, latinul fogalmazott törvények feledésbe merülnének. Az értekezés szerzője felhívja a figyelmet arra, hogy a törvényeket folyton idézni kellene és magyarázni, így szó sincs felejtésről. A másik ellenérv, hogy bizonyos terminusok hiányoznak a tudomány, mesterségek területéről. Teleki erre azt az érvet hozza fel, hogy a dolgok mélyére kell nézni, s akkor látható, hogy a magyar nyelv valahol középuton van, sem nem túl bő, sem nem túl szűk a terminológiát tekintve, sőt az országgyűlésen bevezetett cikkely automatikusan magával vonja egy tudós társaság felállítását, amely a magyar nyelv pallérozásával foglalkozna. Mások úgy gondolják, hogy a latin elvetésével elzárják magukat az ismeretektől, tudományoktól, sőt egyesek nem is fogadnak el semmilyen tudást, ha az nem latin nyelven íródott. A vallást is belekeverik a nyelvügybe: Teleki kifejti, hogy a vallás és teológia külön dolog: a vallás az emberek lelkében van, a teológia a vallás rendszere, így egyértelművé válik, hogy ha az egyénnek szabad anyanyelvén beszélnie Istennel, akkor azzal sincs semmi gond, ha a vallási tanításokat anyanyelvén olvashatja. A későbbiekben a tudományokra tér át: kiemeli, hogy nem kívánja azt, hogy teljesen megfedkezzenek a latin-

²⁷ Teleki: *i. m.* 235.

²⁸ Uo. 237.

ról, szükségesnek tartja az eredeti, klasszikus latin szerzők munkájának ismeretét. Azt nem tartja elfogadható érvnek, hogy csak a latin lehet a tudomány nyelve, hiszen a régi idők után is fejlődtek bizonyos területek, s a fejlődés mértéke túllépte a régmúltat. Teleki az ún. vulgáris latin elvetését szorgalmazza, nem a klasszikus latinét. Felteszi a kérdést, hogy vajon a magyarok által beszélt latinban Ciceró felismerné-e az anyanyelvét. Az írott és beszélt latin között tesz különbséget, kiemelve, hogy az írott, művelt latin maradt fenn az utókor számára, az ún. közönséges latin eltűnt a rómaiak pusztulásával, illetve más nemzetekkel való keveredése során. Hozzáteszi, hogy a magyarok és lengyelek által beszélt latin inkább közelít a vulgáris latinhoz, éppen ezért ők egyfajta nyelvrontást visznek végbe, nem is beszélve arról, hogy ha magyarországi és külföldi tudósok állnak szóba egymással, akkor a külföldi alig vagy egyáltalán nem érti meg a magyar latinját. A külföldiek latin tudása inkább a művelt latin tudás. Teleki a klasszikus latin tanítása mellett foglal állást, hangsúlyozva, hogy a falusi és városi iskolákban ezt nem kell oktatni, de a felsőbb iskolákban, a papság, a hivatalnokok képzésében ez elengedhetetlen. Javasolja, hogy a klasszikus szerzők olvasására és műveik értelmezésére alakítsanak kisebb tudományos társaságot, esetleg időnként írjanak ki pályázatot valamely klasszikus művel kapcsolatban. Szorgalmazza a görög nyelv fokozottabb, hatékonyabb oktatását is. A nemzeti nyelv hangsúlyozása mellett Teleki fontosnak tartja az idegen nyelv tanulását, használatát. Ebben a tekintetben felfedezhető Teleki pedagógiai szemlélete, amely a modernitás felé mutat. A nemzeti büszkeséget emlegeti, azonban itt a büszkeség negatív értelmet kap, inkább csökönyös, makacs magatartásformát jelent arra vonatkozóan, hogy egy egyén vagy nemzet úgy képzelet, elboldogulhat csupán az anyanyelvre használatával. Hozzáteszi, hogy ez a makacsság kereskedelmi szempontból is káros lenne, akárcsak egyéb szempontokból: műveltség, társalkodás stb., s következtetése az, hogy ennek a vak hitnek a következménye lehet a nemzet „vaddá” válása. Hozzáteszi, hogy ha ez a sok rossz nem is következik be, de a tudományos műveltséget tekintve mindenképpen a nemzet izolálná magát. A nemzeti nyelv és nemzeti kultúra együtt jár, mondja Teleki. A kultúrát több részre osztja: 1. a más nemzetek által már feltárt ismeretek elsajátítása; 2. az előzetes tudás alapján új dolgok létrehozása; 3. a már ki- és feltalált dolgok között új összefüggések keresése. A nemzeteket tudományos-kulturális szempontból több kategóriába sorolja: 1. „gyenge gyermekség”/kezdetleges állapot; 2. középállapot; 3. felső állapot. Az első kategóriát a pallérozatlan nyelv, a vadsághoz közeli állapot, a tudományok terén való járatlanság jellemzi. Ebben az esetben csupán az anyanyelv használatos, de igénytelenül. Teleki szerint arra kell törekedni ilyen esetben, hogy ne szigetelje el magát az adott nemzet más, fejlettebb nemzetektől.

A második esetben már a pallérozottabb, igényesebb nyelvhasználat, az egyének viselkedését tekintve a civilizáltabb magatartás a jellemző, az idegen nyelvek tanulásától sem zárkózik el ez a csoport. Itt arra kell vigyázni, hogy az igyekezetek ne lankadjanak, hanem fejlődjenek. A harmadik esetben a nemzet minden téren fejlődésnek indult, de Teleki felhívja a figyelmet arra, hogy ezeket a törekvéseket táplálni, élesztgetni kell, különben hanyatlásnak indulnak. A magyar nemzet a második fázis felsőbb fokán áll: a nyelve kezdett pallérozódni, de még nem tökéletes. Érdeemes megjegyeznünk, hogy Dávid Péter az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság munkájának *Első darabját* vizsgálva kifejti, hogy a kötetben megjelent tanulmányok sokszínűsége rámutat arra, Aranka György és köre már 1795-ben úgy tekintett a magyar nyelvre, mint amelyik egészen közel áll a tökéletes nyelvállapothoz, éppen ezért a kötetben megjelenő, nyelvvel foglalkozó tanulmányok száma elenyészőnek mondható. Többek között emiatt

kifogásolja Cserei József kanonok a kötetet és a társaság tevékenységét, amely a nyelvművelést csak távolról „tárgyozza”.²⁹ Visszatérve a magyarság helyzetére Teleki úgy gondolja, hogy a nemzet az egyének erkölceit tekintve még nem kifogástalan, azonban a tudományok terén van bizonyos jártassága, gondolkodását tekintve nemes. A további előmozdulás lehetőségét összekapcsolja az alkotmánnyal: „egy szóval Constitutiojához való szeretete által könnyen és hamar lehetne ötet a’ tökéletesség legnagyobb gráditsára felemelni.”³⁰ Meglátása szerint, ha a király és az ország előljárói nem törekednek a tudományos ismeretek terjesztésére, a kultúra előmozdítására, akkor az országnak még sokáig kell várni, míg a legfelső fokra léphet. Itt kell megjegyeznünk, hogy a gondolat feltűnik a traktátus államelméleti részénél is. Erre a későbbiekben reflektálunk.

Teleki megkülönbözteti az emlékezet (egyháztörténet, történelem, természettörténet, irodalom), az értelem (metafizika, filozófia, matematika, jog, gazdaságtan stb.), a „képzelőds” tudományait (retorika, poézis, zene, festészet, szobrászat), illetve a „testi munkálkodások tudományait”: mesterségek, torna stb. A továbbiakban ezekhez a tudományokhoz köti az anyanyelvet, s megállapítja, hogy az anyanyelv használata nemhogy káros, hanem kifejezetten hasznos lenne. Néhány példát is ad: a történelem kapcsán megjegyzi, hogy a hézagok kiegészíthetők lennének a régi, magyar nyelvű kéziratok tanulságaival, a „képzelőds” tudományai nincsenek nyelvhez kötve, így ezekre nézve nem lehet káros a magyar.

A fejlett nemzetek példáját hozza, ahol az anyanyelv a tudományok, a közigazgatás nyelve is. Ilyenek az angol, francia, orosz stb. nemzetek. Külön kiemeli a fordítások jelentőségét: bármennyire is művelt valamely fentebb említett nép, nem azt jelenti, hogy nem törekszik a más nyelven írt munkák megismerésére. Egyik-másik nemzet esetében megjegyzi, hogy a legújabb kiadványokat is fél év alatt lefordítják. A „nyelvi ellenzék” a lengyel és török nemzet példáját hozza, amelyek az anyanyelv szeretete mellett a tudományos élet terén alulmaradtak. Teleki ennek okát abban látja, hogy a lengyeleknek sok viszontagságon kellett keresztülmenniük, alkotmányuk „alkalmatlan”, azaz talán nem volt elég erős, az idegen szokásokat és viseletet állandóan váltogatták, míg a törökök másokat megvetettek (nem úgy, mint a magyarok már Szent István idejétől kezdve), illetve túlságosan bíztak a maguk erejében. Itt talán felfedezhető a fentebb említett nemzeti büszkeség negatív értelmének következménye. Teleki megállapítja, hogy Magyarország szerencsés helyzetben van: mind az uralkodó, mind a rendek a nemzet előmozdítását tűzték ki célul. A tudományos ismeretek megszerzésének lehetőségét a következő módokon véli megvalósíthatónak: külföldi utazás révén (Teleki elismeri, hogy a magyarországi és erdélyi protestánsok kulturális műveltsége a külföldi utaknak tudható be), kül- és belkereskedelem, idegen nyelvek elsajátítása (irodalmi művek, tudományos igyekezetek ismerete stb.), de mindezek mellett elengedhetetlen a hazaszeretet, az önbecsülés, azonban azt is hozzáteszi, hogy ezek esetében is szükséges a határok meghúzása, a mérték. A továbbiakban kiemeli, hogy az ifjakat segíteni kellene, anyagilag támogatni, akik külföldi tanulmányutakra akarnak menni, hiszen a befektetés megtérül: a haza látna hasznát a külföldi találmányok hazai elterjesztésének. Hasonló gondolatot fogalmaz meg az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság titkára, Aranka György. Aranka a társaságról való Újabb elmélkedésében fejti ki, hogy akinek lehetősége van

²⁹ Dávid Péter: „*Itt van a’ legvégső óltára Pallásnak*”. *Az erdélyi Kéziratkiadó Társaság és az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság története*. EME, Kvár 2013. 130. és 137.

³⁰ Teleki: *i. m.* 263.

külföldi tanulmányokra, utazásokra, az a tapasztalatait, tudását ossza meg hazájával. Aranka ezt írja: „ki-ki tehetségéhez és hajlandóságához képest valami hasznos új kézi vagy szép mesterséget hozzon bé, vagy azoknak jobbítását; p. o. egyik a papiros megjobbításának és szépítésének módját, melyre Erdélyben nagy szükség van, más a jó, szép építés mesterségét, sat. dohány, portubák készítésébe, kereskedésbe, fonásba, szövésbe, gazdaságba sat.”³¹

A tudós társaság kapcsán Teleki azt is hozzát teszi, hogy akárcsak az angolok és franciák, csak egy tárgyra kellene koncentrálniuk a tudósoknak, hogy abban elmélyülhessenek, nem pedig több dologgal egyszerre foglalkozni, mint a magyar társaságok esetében, hiszen az felületességhez vezet. Fel kell hívnunk az olvasó figyelmét arra, hogy Teleki bizonyára tanult az Aranka-féle társaság hibáiból, hiszen a felbomlás egyik okát éppen abban látja, hogy túl sok mindent tűzött ki célul a tudós alakulat.³² A cenzúrára is felhívja a figyelmet: amit egy nemzet nem tartott károsnak, az nem lehet káros egy másik nemzetnek sem, továbbá vigyázni kell, hogy ne szaporítsák fölöslegesen a tiltott könyvek számát. Az irodalom előmozdításának legjobb módját egy tudós társaság létrejöttében látja, amelynek védnöke a király lenne. Érdekes megfigyelni, hogy míg Teleki az irodalom előmozdításának lehetőségét a tudós társaság megalakulásában látja, addig például Dessewffy József az irodalom és nyelv elterjedésének következményeként tekint a tudós társaságra.³³ Álláspontjaik ismertetése külön tanulmány tárgyát képezheti.

Teleki elgondolása szerint a társaság több tudományterülettel foglalkozna, kivéve a vallást. Érvként felhossa, hogy a hazában több vallás van, így kényelmetlen és kellemetlen lenne a tudósok nézőpontjait egymásnak szegezni a tekintetben. Itt újra a régebben alakult társaságok vagy társaságtervezetek előképét vélhetjük felfedezni. Gondolnunk kell a Batthyány Ignác-féle tervezetre, aki szintén különválasztotta a papság szellemi előmenetelét segítő egyházi akadémiát a minden egyéb tudományos munkával foglalkozó Societas Litteraria Assiduorumtól, amelynek azonban egyházi tagjai is lehettek.³⁴

A társaságban minden egyéb tudományterület mellett az irodalom kiemelt szerepet kapna: amellet, hogy a hazai irodalom megismertetését hangsúlyozza, azt is hozzát teszi, hogy ugyanúgy szükséges a latin, görög és más idegen nyelveken írott munkák közrebocsátása. Bizonyos kérdéseket kellene kiosztani a tagoknak, a munkát éves díjakkal ösztönözni. Egy újság létrehozását is előnyösnek tartaná, ahol a kül- és belföldi munkákat recenzálnák. A könyvek kiadását tekintve kijelenti, hogy ezek a munkák nem szorulnának cenzúrázásra, hiszen a társaság feje maga a király lenne, ami önmagában elég garancia arra, hogy a kiadvány nem tartozna a tiltandók sorába. Ehhez kapcsolódóan azt is kiemeli, hogy a társaságnak függetlennek kellene lennie minden állami szervtől. A tagokat tekintve vallási és nemzeti hovatarozást nem venne figyelembe, tehát itt a szabadkőműves-páholyok elvét követi. Az anyagiak megteremtéséről nem szól, hiszen azt mondja, hogy több lehetőség van, de ennek megoldása magát a társaságot

³¹ Jancsó Elemér: *Az Erdélyi Magyar Nyelvmívelő Társaság iratai*. Akadémiai Kiadó, Buk. 1955. 116–117.

³² Teleki: *i. m.* 167.

³³ Lásd erről Miskolczi Ambrus: „Egy két szó a magyar nyelvről, literaturáról, és annak közönségessé tételéről s elterjesztéséről a hazában.” *Dessewffy József (kétszer is) elutasított értekezése a magyar nyelvről (1808, 1806)*. Levéltári közlemények 80(2009). 299–325.

³⁴ Jakó Zsigmond: *Batthyány Ignác, a tudós és tudományszervező*. Erdélyi Múzeum 53(1991). 95. http://eda.eme.ro/bitstream/handle/10598/25065/EM_1991_1-4__006_Jako_Zsigmond-Batthany_Ignac_a_tudos_es_a_ter..pdf?sequence=1 (2017. 02. 23.)

illetné. Az utolsó részben buzdítást fogalmaz meg a magyarság számára: arra hívja fel a figyelmet, hogy kitartóan kell dolgozni, nem szabad hagyni, hogy bárki, bármi elhomályosítsa a célt. Teleki megfogalmazza, hogy nem tudja, álom-e vagy valóság az, amit elképzelt, de ha valóság, akkor kivitelezését nem tartja nehéznek, csupán kellő munkás kell hozzá és akarat. Zárásként megfogalmazza, hogy „a' fáradhatatlan munkásság a' legnagyobb akadályokat könnyen meggyőzheti, *Labor improbus omnia vincit.*”³⁵ Talán a fáradhatatlan munkásság jelszavát követve tette közzé pályázatát egy tudós társaság alapításával kapcsolatosan 1806-ban.³⁶

Államelméleti fejtegetések

Lukácsy Sándor *Idősb Teleki László* c. tanulmányában felhívja az olvasó figyelmét arra, hogy eltérően a nyelv művelési traktatusok zömétől Teleki államelméleti fejtegetésbe is kezd ugyanabban a munkában.³⁷ Lássuk tehát, mit mond Teleki az államformákról, s milyen célja lehetett azzal, hogy egy nyelvkérdéssel foglalkozó kötetbe vegyítette államelméleti gondolatait. A vonatkozó rész így szól:

„A' Nemzeti Cultura, és a' nyelv pallérozása akadályai körül egy nevezetes kérdés az is, hogy valyon a' Hazánk Constitutióját, és annak formáját lehet e' méltán az akadályok közé számlálni. Hogy a' mi Uralkodásunk formája leginkább *Anistoratia* (!) az olyan bizonyos, valamilyen kétséges az, hogy melyik Uralkodás formája legyen a' legjobb a' legalkalmasabb. Minden Uralkodás módjának vagyon a' maga jó része, és a' maga fogyatkozása; mind egyik, ha jól vitetik, hasznossá válhatik, ha pedig roszul, a' Nemzet végső pusztulását huzhattya maga után: de azért még se lehet, se az egyiket se a' másikat, vagy tökéletesnek tartani, vagy egészen megvetni. Ha a' mostani, vagy a' régibb Cultivált Nemzeteket vefzük is fel, mindenféle nemű Constitutiójukat találunk köztök, úgy hogy e' körül a' tapasztaláson se lehet semmit is fundálni. A' hol *Respublica* vagyon, ott a' nép Energiáján sokat lehet építeni; A' Monarchiába ellenben az jó Uralkodó meg ért tettezésétől szapora lépéseket lehet vámi: mivel pedig a' Despotismus minden nemű Uralkodásba megeshetik, azért ez magában hibás környülállás lévén, azt az Uralkodások formáji között elé nem számlálhatom. [...] Akármely Uralkodás formájában azért, a' hol az ember, illendő bátorsággal kinemmondhatja (!) egyenesen vélekedését, se a' jó embernek betsülete nem lehet, se pedig a' Nemzeti Cultura elé nem mehet. Azomban a' Magyar Nemzet Uralkodása formája oly szerentsés elegyítéssel készült, és oly illendő szabadsággal borsolt állandó Constitutió, hogy talám tsak az Anglusoké, az a' mely jóságára, és állandóságára nézve a' miénkel egyben hasonlítottathatik. Az újabb és már szerentsénkre szinte egészen elmúlt időkben, szokássá és módívá kezdett vólt válni a' Monarchiát és Aristocratiát hibás Uralkodás nemének nem tsak tartani, hanem azt mindenféle kigondolható fogyatkozásokkal vádolni; de már maga is az az egész Európának végső pusztulást mutogatott Nemzet a' Democratia szeretetétől megkezdvén térni, nem szükség nékem is hosszasson azoknak egyben hasonlításában beléereszkednem. A' mi uralkodásunk formája tehát, tsekély vélekedésem szerént egy olyan szerentsés elegyedése a' Monarchiának az Aristocratiával, hogy az illendő Demoeratiáis (!) nints egészen kirekesztve; azért merem azt is

³⁵ Teleki: *i. m.* 284.

³⁶ Lukácsy Sándor: *Idősb Teleki László*. = *Teleki és kora*. Szerk. Praznovszky Mihály–Rozsnyói Ágnes, Salgótarján. 1987. 53.

³⁷ Uo. 51.

batrann állítani, hogy általa Nemzetünk „s nyelvünk Culturája nem csak nem akadályoztattatik, sőt elémozdittathatik. A' hól az Orfzág rendeinek szabadságok az Uralkodó jussaival egyforma, és illendő proportióval egyben vagynak szerkesztetve, ott egy felöl a nép Energiája meg marad, más felöl pedig a Királynak jóra tzelőző igyekezete keskeny határok közé nem szorítottatik: mind a' két rész pedig egymásnak költsönös megkiméllésében keresheti és kaphattya a' maga valóságos élémnetelét, boldogságát.”³⁸

Nagyon érdekes Teleki kérdésfelvetése: lehet-e az alkotmány a nemzeti kultúra és nyelv élémnetelének meggátoló szerve. Vajon hogyan kell értenünk ezt? Mire gondolhatott az értekezés szerzője? Láthatjuk, hogy nem foglal állást, az államformák tekintetében nem jelenti ki, hogy ez vagy az tökéletes, hanem azt mondja, bármilyen államformáról legyen is szó, megvan azok jó és rossz oldala. Példaként a köztársaságot és monarchiát említi. Megfogalmazza ezek előnyét. A „respublica” esetében a nép ereje ütközik ki, míg a monarchia esetében az uralkodó jóvoltából várható az előrelépés. Teleki rátér azokra a tényezőkre, amelyek nélkül megvalósíthatatlan a fejlődés. Ilyenképpen a (szólás)szabadság, az alkotmány megfelelő volta említhetők. Úgy véli, a magyarság szerencsés helyzetben van, alkotmányát jónak itéli meg, s az angol konstitúcióval hasonlítja össze. Úgy gondolja, ez a két alkotmány az, amelyik a legnagyobb állandóságot mutatja. Vajon olvasta Teleki Aranka György *Anglus és magyar igazgatásnak egyben-vetése* c. munkáját³⁹ vagy ennek német fordítását? Hozzáteszi, hogy az arisztokratikus és monarchikus államforma ötvözetét nemrégiben elítélték, működését nem tartották megfelelőnek, azonban a szerző „tsekély vélekedése szerint” a veszély elmúlt. Teleki szerint ez az ötvözet nem rossz, a demokráciának is nyílik tér benne (de csak korlátoltan), éppen ezért a nyelv, a kultúra előmozdításának lehetősége adott. Mind a nemességnek, mind az uralkodónak megvannak a maguk kötelezettségei, mindenkinek érdeke az előrelépés, s mindeközben a „nép energiája” megmarad. Úgy vélem, jelen esetben reflektálnunk kell bizonyos 18. század végi, 19. század eleji politikai beszédmódokra. Takáts József átfogó tanulmánya, a *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézise* részletesen tárja az olvasó elé a 19. század eleji politikai beszédmódokat. Teleki esetében a politikai beszédmódok sokféleségét vélhetjük felfedezni. Takáts felhívja a figyelmet arra, hogy a republikánus beszédmód egyik központi fogalma a szabadság, azonban ez nem egyéni szabadságot jelent, hanem a kormányzásban való részvétel jogát,⁴⁰ ilyenképpen ez a nemességet érinti. Ez megjelenik az *Esdeklések*ben is, hiszen amint már említettük, Teleki éppen azért tartja jónak országa államformáját, mert a nemesség is kiveszi részét annak vezetéséből, szabad beleszólnia az ország ügyeibe. Azt is hozzá kell tennünk, hogy ebben az esetben úgy tűnik, a szabadság nem csupán a nemesség államigazgatási jogára vonatkozik, hanem a demokrácia irányába mutat. A szerző megfogalmazza, hogy ahol az ember nem fejtheti ki véleményét, ott a kultúra nem fejlődhet. Az általános emberfogalom használata arra enged következtetni, hogy itt a mindenkire vonatkozó szólásszabadság elve sejlik fel. Takáts szerint a republikánus beszédmód gyakran összefonódik az ősi alkotmányra való hivatkozás politikai nyelvével.⁴¹ Ez esetünkben is érvényes; nemcsak

³⁸ Teleki: *i. m.* 113–115.

³⁹ Lásd erről Dohi Zsuzsanna: *Aranka György: Anglus és Magyar igazgatásnak egyben-vetése. = Az emberarcú intézmény. Tanulmányok Aranka György köréről.* Szerk. Egyed Emese. EME, Kvár 2004. 63–72.

⁴⁰ Takáts József: *Politikai beszédmódok a magyar 19. század elején. Egy tervezett kutatás hipotézisei.* = Uő: *Ismertős idegen terep. Irodalomtörténeti tanulmányok és bírálatok.* Kijárat Kiadó, Bp. 2007. 172–173.

⁴¹ Uo. 173.

a magyar alkotmányra hivatkozik több esetben, s látja ebben az előmozdulás lehetőségét, hanem más országok alkotmányát bírálja (Lengyelország), megállapítva, hogy annak gyengesége okozta az adott ország elmaradottságát. Azt is kifejti, hogy Magyarországnak egy alkotmánya van, s emellé egy nyelv társul, illetve az országban csakis magyar nemesség létezik, attól függetlenül, hogy ki milyen nyelvet beszél. Ennek értelmében tehát itt is a nemesi nemzet fogalma érvényesül. Az alkotmány mibenlétét Takáts József így fogalmazza meg: „Az alkotmány nem egyszerűen érvényben lévő jogszabályok együttese, hanem mindenekelőtt az ország szokása. Ez teszi érthetővé, miért azonosítódik e beszédmódban az alkotmány fennállása vagy épsége az ország fennállásával.”⁴² Ezt az értelmezést véve alapul teljesen érthetővé válik Teleki álláspontja, miszerint a feladat az alkotmány továbbörökítése, változatlanul.

Lukácsy Sándor megfogalmazza Teleki politikai színezetű szövegrészei kapcsán, hogy olyan gondolatokat vet fel, amelyek a reformkorban teljesebben ki.⁴³ Lukácsy példája a nyelv előmozdítására vonatkozik. Ebben az esetben az *Esdeklések* szerzője az elmaradott magyar nyelvi állapotról beszélve kifejti, hogy ennek nem csupán külső okai vannak, hanem olyanok is, amelyeknek okozói a haza fia, s amelyekben módjukban állana változtatni.⁴⁴ A *Toldalékban* hasonló kijelentéssel találkozunk: „[...] annyira építhet már a' késő Maradék is ezen az *Articuluson* [kiemelés az eredetiben], hogy ha ezután Nyelvünk elé nem mehet, nem a' Jó Törvények nem léte, hanem az ő menthetetlen restsége lesz oka.”⁴⁵

Mi lehetett tehát az oka annak, hogy Teleki László az államformákról is értekezett egy nyelvészeti vonatkozású munkában? Úgy vélem, egyrészt ennek gyakorlati oka volt: az országgyűlés volt az a fórum, ahol egyebek mellett a nyelvkérdést is tárgyalták, itt folyt a törvényjavaslatok előterjesztése. Amint láthattuk, a rendek jó taktikai érzékkel közelítették meg a kényes ügyeket, s ilyesféle taktikai érzék vezérelhette a grófot is: igyekezett azt alátámasztani, hogy az ország államformája, a monarchia jó, az uralkodó és a rendek kölcsönösen segítik egymást. Az uralkodó szerepének elismerésével Teleki bizonyára lehetőséget látott arra, hogy esetleg I. Ferenc megenyhül a rendek későbbi felterjesztéseinek esetében is. Láthatjuk, hogy Teleki műve nem pusztán a nyelv művelést érinti, hanem politikai, pedagógiai, gazdasági szempontú megfontolásai is kiséjlenek belőle. Felhossa a tudós társaság alapításának gondolatát. A teljes értekezés egyik része azt fejtegeti, hogy miért is oszthatott fel az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság. Úgy gondolom, az erdélyi tudós alakulat példáján okulva véli úgy, hogy az alapítandó tudós társaság fővédnöke a király kellene legyen. Bár igaz, hogy az erdélyi társaság Bánffy György gubernátor védnöksége alatt állt, ami bizonyos szempontból biztosíték volt a hatalom szemében, de ez nem jelentette azt, hogy a társaság működése, különösen a Martinovics-féle összeesküvés után, nem adott okot aggodalomra. Mivel erre a pozícióra a gróf a birodalom fejét szánta, elaltatott volna mindenféle gyanút. Ilyenképpen a cenzúra is megkerülhető lett volna, amit többször hangsúlyoz Teleki, akár csak az állami szervektől való függetlenséget. Talán ezt a törekvését igyekezett elősegíteni azzal is, hogy akadémiai tervzetét német nyelven fogalmazta meg 1810-ben.⁴⁶

⁴² Uo. 179.

⁴³ Lukácsy: *i. m.* 51.

⁴⁴ Teleki: *i. m.* 116.

⁴⁵ Uo. 222.

⁴⁶ Lukácsy: *i. m.* 53.

Miben rejlik tehát a mű újdonsága, érdekessége? Azt már Ajkay Alinka is megfogalmazta, hogy értekezésének tárgyát Teleki tágabban fogta föl kortársainál,⁴⁷ s éppen innen adódik a munka sokszínűsége és érdekessége. A Teleki-mű az országgyűlési jegyzőkönyv kiegészítéseként is felfogható, rámutat az erdélyi magyar nemes mérsékelt politikájára, reflektál az országgyűlés nyelvi vitáira, a magyar nyelv ellen állást foglalók érveire ellenérveket hoz fel, a nemzet kulturális, tudományos előrehaladását összefüggésben tárgyalja az alkotmánnyal és államformákkal. Mindezek mellett gondolkodásmódját a 19. század elejére jellemző politikai beszédmódok ötvözete hatja át, mérsékelt politikájából kifolyóan jó stratégia: a monarchikus viszonyokat dicséri, elismeri az uralkodó érdemeit, ugyanakkor támogatást is vár tőle. Mindazok a példák, amelyeket felhoz, műveltségi, kulturális, politikai szinten arra utalnak, hogy az *Esdeklések* szerzője nagy műveltségű, józan belátású felvilágosult tudós, akinek meglátásai a reformkori gondolkodásmód előképeiként foghatók fel.

Mindezek mellett az emlegetett problémák némelyike ma is aktuális, igaz, azóta megváltoztak az országok határai, az erőviszonyok is, de a dilemmák és problémák állandónak tekinthetők. Erdélyi viszonylatban elég csak a magyar nyelvhasználat lehetőségeire gondolnunk a felsőoktatásban, vagy közigazgatási téren reflektálhatunk Románia Alkotmányának 2001/215 törvénycikkelyére. Ennek értelmében azokon a településeken, ahol a kisebbségi lakosok aránya legalább 20 százalék, a közigazgatási ügyek intézhetők lennének kisebbségi nyelven is.⁴⁸ Ennek kivitelezése azonban problémás, s itt újra a 18–19. században is felsejlő terminológiai problémákra gondolhatunk, illetve arra is, hogy a lakosok zöme nincs is tisztában ezzel a jogaival. Mindezek mellett a hivatali dolgozónak könnyebb, ha csak román nyelven érkezik be a dokumentum, így mentesül a fordítástól, a többszörös munkától. Amint már fentebb is hangsúlyoztuk, az erőviszonyok megváltoztak, törvény azonban van a kisebbségi nyelvhasználati jogra, s talán igyekezet is ennek érvényesítésére, így a „késő Maradék” építhet az „articulusra.”

The Language Policy of László Teleki (1764–1821) by his Work Entitled *A' magyar nyelv elé mozdításáról buzgó esdeklései gróf Teleki Lászlónak*

Keywords: language policy, diet, form of government, scientist society

The work of László Teleki, which appeared in 1806 does not only represent the possibilities of the cultivation of the Hungarian language, but the author also deals with some state theoretical speculations as well. The last part of the work, which has the name Toldalék, was born due to the diet in 1805 and in some way supplements the incompleteness of the Diet' diary. In this part Teleki's dilemmas are also formulated, which refer to the status of Hungarian language. We can also read about a plan of founding a scientist society. According to his plan it seems that he has already learned from the previous societies mistakes. This work is also interesting because of the fact that it reflects on language problems from the 18th and 19th century, which are current issues today.

⁴⁷ Ajkay: *i. m.* 120.

⁴⁸ Lásd erről Kozma Csaba: *Romániai magyar nyelvű közigazgatás és közigazgatási nyelvhasználat* c. tanulmányát. (Korunk, 6(2007).).